

УДК 94(477.52+477.51):316.343-058.862«1943/1953»(045)

В.М. Гаєрилов

ДИТЯЧІ КОНТИНГЕНТИ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ СУМСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ ПЕРШОГО ПІСЛЯОКУПАЦІЙНОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Стаття присвячена вивченню проблеми становища дітей, які залишилися без батьківського піклування у перше післяокупаційне десятиріччя. Військові дії, окупація, різке зниження рівня соціального становища населення потужно вплинули на зростання кількісного складу таких контингентів. Встановлено, що роботою з такими категоріями дітей на державному рівні опікувалися кілька міністерств, крім того, у сільській місцевості ця справа була покладена на колгоспи. Окреслено типові проблеми, з якими стикалися діти, що опинилися без опіки батьків, проаналізовано заходи владних структур щодо їх соціального облаштування.

Ключові слова: діти-сироти, безпритульні, опіка, дитячі будинки, інтернати, усиновлення.

Актуальність вивчення порушеної проблеми зумовлена тяжкими наслідками війни, воєнних дій, умов окупації та постокупаційних років для соціально вразливої дитячої вікової категорії. Зазначені фактори потужно вплинули на чисельне зростання таких когорт, як сироти, напівсироти, безпритульні, бездоглядні, волоцюги, жебраки. Варто відзначити, що ці когорти не були сталими, і одні й ті ж діти у різний час могли належати до різних груп, або ж одночасно бути у кількох із них. Обмежене матеріальне забезпечення, або ж його повна відсутність, часто штовхало ці контингенти на прояви девіантної поведінки та напружувало криміногенну обстановку як у стихійних, так і організованих місцях їхньої концентрації. Крім того, долями цих дітей, у силу функціональних обов'язків, опікувалися різні державні відомства, а це позначалось на якості кінцевого результату їхньої діяльності. Тому суспільно значимим є вивчення історичного досвіду роботи з подолання окреслених проблем.

Аналізуючи історіографічний спадок з теми, необхідно наголосити на появі у сучасній українській історичній науці спеціалізованих праць, які торкаються порушеної проблеми, на відміну від радянської історіографії, яка, незважаючи на очевидну актуальність зазначеного питання, не приділяла йому належної уваги. Так О. Шеремета справедливо наголошує, що війна та окупація значно погіршили становище дітей в економічному і соціальному сенсі [1, с. 73]. Проблема становища дітей в умовах голоду 1946–1947 рр. присвячена праця Т. Долянської [2, с. 350]. Г. Голиш у своїй роботі аналізує соціально-демографічні, медико-санітарні та психологічні наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України [3, с. 37]. Аналізуючи проблеми бродяжництва та жебрацтва у першій половині 50-х рр., В. Швидкий вказує, що соціальна необлаштованість населення до часу залишалась невіршеною і тому впливала на активізацію девіантної поведінки на тлі покращення радянських життєвих реалій [4, с. 37]

Метою даної наукової розвідки є дослідження умов, у яких опинилися дитячі контингенти після звільнення від окупації областей Північного Лівобережжя України у 1943 р., та аналіз державних заходів з виявлення, обліку та облаштування дитячих категорій, які опинилися без батьківського піклування. Відповідно мети завдання охоплюють з'ясування кількісного складу цих когорт, можливостей закладів інфраструктури для їх розміщення, спроможності надання матеріальної допомоги, усиновлення.

Після визволення окупованих територій надання допомоги дітям, які втратили батьківську опіку, було доволі складною соціальною проблемою. Виявлення, взяття на облік і розподіл до відповідних дитячих закладів безпритульних та бездоглядних дітей здійснювалось через заклади освіти, охорони здоров'я та органи внутрішніх справ. На кінець 1943 р. у Чернігівській області було виявлено 5493 дитини-сироти та 8145 напівсиріт [5, арк. 15]. Для порівняння зазначимо, що до війни в області діяло вісім дитячих будинків з контингентом 1135 дітей. У 1944 р. їх планова місткість становила 1800 чол.

На 1 червня 1944 р. у Чернігівській області було зареєстровано 7782 дитини-сироти та 126 543 дитини, батьки яких перебували в діючій армії. У той же час було взято на опіку лише 849 дітей, що складало всього 10,9 % [6, арк. 77]. Зовсім мізерною була кількість усиновлених – 69 дітей (0,9 % від кількості зареєстрованих сиріт) [7, арк. 43]. Практично за рік було виділено лише 150 безкоштовних путівок на оздоровлення для дітей-сиріт. Також виділялася матеріальна допомога сиротам одягом та взуттям (4576 екземплярів), а в дитячі будинки було надано 1470 предметів одягу та 1100 м тканин [8, арк. 45].

У дитячих будинках Сумської області могло бути розміщено 1950 дітей, Чернігівської – 900. На 1944 р. дитячі будинки Сумської області розташовувались в Ахтирці, Лебедині, Тростянці, Путивлі, Кролевці, С.-Буді, Гребенюках, Глухові, Конотопі, Сумах, Ромнах. Аналогічні заклади Чернігівської області знаходились у Ніжині, Бахмачі, Городні, Новгороді-Сіверському, Острі, Семенівці, Новій Басані. Крім того, у системі закладів по боротьбі з дитячою безпритульністю у Сумській області існувало 2 приймальники-розподільники – в Сумах та Конотопі, кожен на 50 чол. У Чернігівській області вони знаходились на вузлових залізничних станціях – у Чернігові (на 75 чол.), Ніжині і Бахмачі (кожен на 50 чол.) [9, арк. 84].

У березні 1944 р. перевірка Ніжинського спецдитбудинку з контингентом на 200 дітей показала, що умови утримання в ньому були задовільними. Харчами дитбудинку був забезпечений на 10 днів. Дітей щотижня мили та перевдягали, вони мали одяг і взуття, але вкрай сутужно було з матрацами, ковдрами, подушками [5, арк. 2]. Діаметрально протилежною була картина

у Городнянському дитячому будинку. Тут до хронічних нестач твердого та м'якого інвентарю додалась безгосподарність адміністрації. Подарований одяг зовсім не обліковувався і зберігався у непридатному для цього приміщенні. На момент перевірки м'ясо в стравах подавалось напівсирим, санітарний контроль за приготуванням їжі та зберіганням продуктів не здійснювався. Жодній дитині не було зроблено профілактичних щеплень [5, арк. 32].

У Новгород-Сіверському дитячому будинку станом на 18 жовтня 1944 р. обліковувалось лише 36 ліжок, а столів, стільців, м'яких меблів не було зовсім. Для забезпечення наявного контингенту не вистачало 66 ліжок, 21 ковдри, 21 подушки, 66 тумбочок. Дитбудинок зовсім не був готовий до зими. Вікна другого поверху були незасклені, подвійних рам не було взагалі, паливо не завезене, а його наявного залишку було лише на два дні. Більша частина приміщень дитячого будинку в с. Черешеньки Коропського району використовувалась пунктом «Заготзерно» для зберігання збіжжя, а житлові приміщення та засоби опалення в них після окупації не ремонтувались [5, арк. 86]. За 1944 р. до дитячих будинків області було передано 1354 палът, 1063 пари взуття, 14130 м мануфактури, 1357 пар калош, 1086 шарфів, 559 ковдр, 200 пар валянок. Підсобні господарства дитячих будинків були в межах 3–15 га, 1–3 корів, 1–2 коней, 2–11 свиней. При всіх будинках були організовані кравецькі майстерні.

Вже через рік на обліку перебували 8492 дитини-сироти. 789 з них були влаштовані до дитячих будинків наркомату освіти, 102 перебували в спецбудинках НКВС, 3757 знаходились на патронаті, над 2225 була оформлена опіка та 183 дитини було усиновлено [10, арк. 25]. Разом з тим відзначалось, що «недокомплект контингентів дитячих будинків полягає в тому, що діти-сироти, які повинні бути до них направлені, працювали в сільському господарстві» [5, арк. 116]. У 1945 р. в Україні діяв 441 дитячий будинок із загальним контингентом 44 305 дітей [11, арк. 13].

На 1 січня 1946 р. 1171 дитина в Чернігівській області була відправлена до дитячих будинків, 1475 перебували на опіці та 4807 на патронаті [12, арк. 65]. З часом спостерігається зменшення кількості офіційно зареєстрованих сиріт. У 1947 р. на обліку вже перебувало 6874 сироти, з них – 3900 шкільного віку. На цей час патронатом було охоплено 2800 дітей, опікою – 904, жили у родичів 2242 дитини, самостійно 742 і 186 були усиновлені [13, арк. 341]. Акти обстеження матеріально-побутових умов сиріт, напівсиріт та патронуваних дітей показують, що практично всі вони мали потребу в продуктах харчування, одязі, взутті, паливі для обігріву приміщень [14, арк. 2]. У 1947 р. спостерігаємо сплеск виявлення безпритульних та бездоглядних дітей. Так лише за перше півріччя у Сумській області було виявлено 753 такі дитини, у другому – дещо мен-

ше, але також багато (512). 43,1 % з них було повернуто родичам [15, арк. 37]. Серед дітей було багато дистрофіків. Наприклад, у Краснопільському районі виявлено 983 такі дитини, Великописарівському – 963. «...загальна робота у цьому напрямку організована дуже погано», – відзначає акт перевірки прокуратури [16, арк. 14].

На середину 1948 р. у Чернігівській області 74 дитини було усиновлено та 6556 перебувало на патронаті та охоплювалося опікою [17, арк. 3]. Сиротам було надано допомогу грошима в сумі 27 648 крб., взуттям – 3304 пари, тканиною – 1492 м, зерном – 11 669 ц, картоплею – 550,4 ц, паливом – 1789 м³.

Для того, щоб проблема дітей-сиріт не стояло так гостро, в Сумській області 469 дітей було відправлено до ремісничих училищ, 414 – до суворовських училищ, 929 – до дитячих будинків. Обстеження побутових умов патронуваних дітей Олишівського району Чернігівської області органами держконтролю в січні 1949 р. виявило незадовільну ситуацію. Так, патронувани діти конче потребували одягу та взуття, у багатьох будинках було холодно, а в січні багато колгоспів зовсім не видало їм продуктів [18, арк. 13].

Перше повоєнне десятиліття характеризувалось значною кількістю виявлених безпритульних дітей. Частина з них набула цього статусу з часів війни, втративши близьких та рідних, частина втікала з інтернатів чи навчальних закладів, інші полишали домівки чи тимчасові помешкання у пошуках кращого життя. За 9 місяців 1953 р. до дитячих приймальників-розподільників Міністерства юстиції УРСР надійшло 15 588 безпритульних дітей: 2989 прибули з інших союзних республік, решта проживала на території УРСР. 7519 пішли з родини з причини поганого нагляду, 1187 – із-за поганого ставлення до них, 1361 – з родин, що потрапили в скруту, 996 втекли з місць влаштування, 1188 втекли з дитячих будинків, невлаштовані діти, яких було вперше виявлено, становили 2686 осіб.

Отже, війна суттєво вплинула на появу великої кількості дітей без батьківського піклування. Їх виявлення, взяття на облік та забезпечення вимагало певної централізації, але їхніми долями опікувались кілька наркоматів/міністерств; крім того у сільській місцевості забезпечення цих дитячих категорій було покладено на колгоспи. Створення системи дитячих будинків у перші повоєнні роки відставало від потреб часу. Забезпечення їхньої діяльності здійснювалось через місцеві бюджети зі значним компонентом самозабезпечення. Велику групу дітей становили діти-сироти поза межами дитячих будинків, що проживали у родичів, знайомих, самостійно. Акти обстеження матеріально-побутових умов сиріт, напівсиріт та патронуваних дітей показують, що практично всі вони мали потребу в продуктах харчування, одязі, взутті, паливі.

Перспективи подальших досліджень проблеми можуть стосуватися як тематичного, так і хронологічного

напрямку для поглиблення її окремих аспектів та протезнення динаміки соціальних змін.

ПОСИЛАННЯ

1. Шеремета О.В. До питання про становище дітей в Україні у перші повоєнні роки (1946–1950 рр.) / О.В. Шеремета // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 1998. – Вип. 3. – С. 70–77.
2. Долинянська Т. До питання про становище дітей в умовах голоду 1946–1947 рр. в СРСР / Т. Долинянська // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 173–174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 348–357.
3. Голиш Г.М. Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України / Г.М. Голиш // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 37–49.
4. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. / В.П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 149–169.
5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 1504, 135 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2, оп. 7, спр. 147, 89 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 1017, 167 арк.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1017, 167 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 1547, 175 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1753, 413 арк.
11. ДАЧО, ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 6, 30 арк.
12. ДАЧО, ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 1509, 78 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4891, 507 арк.
14. ДАЧО, ф. Р.-2634, оп. 7, спр. 47, 50 арк.
15. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. Р.-3684, оп. 1, спр. 30, 201 арк.
16. ДАСО, ф. Р.-3684, оп. 1, спр. 48, 74 арк.
17. ДАЧО, ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 304, 90 арк.
18. ДАЧО, ф. Р.-2634, оп. 7, спр. 66, 24 арк.

Гаврилов В.Н. Детские контингенты без родительской опеки Сумской и Черниговской областей первого послеоккупационного десятилетия

Статья посвящена изучению проблемы состояния детей, оставшихся без родительской опеки в первое послеоккупационное десятилетие. Военные действия, оккупация, резкое понижение уровня социального состояния населения сильно повлияли на увеличение количества таких контингентов. Определено, что работой с этими категориями детей на государственном уровне занимались несколько министерств, кроме этого в сельской местности она была возложена на колхозы. Выявлены типичные проблемы, с которыми сталкивались дети без родительской опеки, проанализированы действия структур власти по их социальному обеспечению.

Ключевые слова: дети-сироты, беспризорные, опека, детские дома, интернаты, усыновление.

Havrylov V.M. Contingents of children without parental care in Sumy and Chernihiv regions in the first decade after the occupation

The article is devoted to the problem of children left without parental care in the first decade after the Nazi occupation. The war, occupation, the sharp decline in social status of the population significantly influenced the growth of quantitative composition of these children contingents. It is established that at the state level several ministries worked with such groups of children, and in addition, in a rural location, this case was entrusted to the collective farms. The typical problems faced by children who were without parental care are marked, and the measures of power structures and their social construction are analyzed.

Key words: orphans, homeless, guardianship, children's homes, boarding schools, adoption.

28.02.2017 р.

J

УДК 94 (477. 51) «1953/1964»

**Є.М. Страшко
А.О. Донець**

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МІСТЯН НІЖИНА ПЕРІОДУ ХРУЩОВСЬКОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ (1953–1964 рр.)

Стаття присвячена аналізу життєвих стандартів повсякденності ніжинців у неоднозначну та суперечливу епоху хрущовської лібералізації. Досліджено умови проживання містян і купівельну спроможність. Зроблено спробу розкрити їх вплив на трансформації суспільної свідомості.

Ключові слова: лібералізація, соціальна політика, житлове будівництво, дефіцит, парадигма мислення.

Східні філософи ще наприкінці VI ст. до н. е. зауважували: «Не дай Вам Бог жити в епоху змін». Політичні події та суспільні протести трьохрічної давнини в Україні яскраво продемонстрували незгоду населення з політикою команди колишнього президента та прагнення реалізації обіцяного європейського вибору нашої держави. Прихід до влади нової політичної сили ознаменувався проголошенням курсу на вступ України до Європейського Союзу, що мало підтвердитися підписанням та ратифікацією Угоди про асоціацію. Декларований вирішальний крок для майбутнього країни вимагав приведення відповідних норм у законодавчій, виконавчій та судовій гілках влади до загальноєвропейських стандартів, забезпечення належного рівня життя населення за допомогою кардинальних змін у економічній, соціальній та культурній сферах тощо. Нові тенденції сприяли появі у суспільній свідомості уявлень про швидкі трансформаційні процеси – підвищення життєвих стандартів, соціальних гарантій з боку органів державної влади.

Майже півстоліття тому подібні настрої були притаманні населенню УРСР. Смерть Й.В. Сталіна 5 березня 1953 р. зумовила початок нового періоду в історії радянської держави, який у науковій літературі отримав назву «десталінізації» чи «лібералізації». Він пов'язаний з іменем М.С. Хрущова, котрий вже 14 вересня 1953 р. зайняв посаду Першого секретаря ЦК КПРС. Зазначений період співпав з глибокою кризою радянської тоталітарної системи та спробою перших кроків її реформування. Зміни в житті населення характеризувалися послабленням тиску державного апарату на життєвий уклад, звільненням від найбільш реакційних рис тоталітарного режиму, відмовою від культу вождя та застосування потужного репресивного апарату. Подібні трансформації зумовлювали часткове морально-психологічне розкріпачення суспільства, а також породжували надії на покращання рівня життя населення.

Період існування радянської держави є досить суперечливим та неоднозначним в оцінці політичних змін, суспільних процесів, тому значну увагу науковці приділяють дослідженню повсякденного життя різних соціальних груп в умовах тоталітарного режиму. Визначенню характерних рис основних періодів розвитку УРСР, аналізу та оцінці історичних подій присвячена